

DÜZELTME VE ÖZÜR

Toplum ve Bilim'in 131. Sınırlar ve Türkiye'de Sınır Çalışmaları Özel Sayısı'nda makalesine yer verdiğimiz Ezgi Tuncer-Gürkaş'ın makalesinin maalesef bir karışıklık nedeniyle eski versiyonu yayınlanmıştır. Bu talihsiz durumdan dolayı okuyucularımızdan ve Tuncer-Gürkaş'tan ayrı ayrı özür dileriz. Tuncer-Gürkaş'ın makalesi sınır bölgelerinin iktidarlar eliyle nasıl hem dışlanıp aynı zamanda içeride tutulabildiğini mekân teorileri, sınır çalışmaları ve siyaset felsefesini birleştirmek suretiyle disiplinlerarası bir şekilde incelemeyi amaçlıyordu. Dergi editörleri olarak Tuncer-Gürkaş'ın editöryal değerlendirmelerimize oldukça yapıcı bir şekilde yaklaştığını ve harcadığı yoğun emekle yazısını son haline getirmiş olduğunu belirtmek isteriz. Tuncer-Gürkaş'ın makalesinin yayınlanması gereken hali aşağıdaki gibidir.

**Toplum
ve
Bilim**

Belirsizlik mıntıkası ya da daimi istisna hali olarak sınır: Güneydoğu kampı içinde Mardin-Kızıltepe ikiz kampları

*Ezgi Tuncer Gürkaş**

Özet: Sınırlar; içeri ile dışarı, dahil etme ile dışlamanın sürekli olarak el değiştirdiği bulanık mekâna yerleşirler. Bu bakımdan ülke sınırları, vatandaşlık ile yabancılık-göçmenlik; ulusal kimlik ile ötekiler arasındaki üyelik (aidiyet) ve dahil olma (temsiliyet) sınırlarını belirlemeye yeltenseler de sürekli kriz üreten bir aralıkta dururlar. Devletlerin egemenliklerinin nihai alanları olarak görülmeleri nedeniyle, askerî güçlerle ve mekânsal uygulamalarla sürekli denetim altında tutulur; yasalarla düzenlenir; 'güvenlik' söylemi üzerinden yönetilirler. Ne var ki, gündelik hayatı kesintiye uğrattıkları her durumda, siyasal krizlerin ve gerilimlerin nedeni haline gelirler. Bu kriz hali, bu makalede, Türkiye'nin Güneydoğu eşik coğrafyasında gözlemlenen mekânlar ve 'Kürt sorunu' üzerinden ele alınacaktır. 'Bölge' olarak ifade edilen Güneydoğu ve Doğu sınır coğrafyası, olağanüstü halin gündelik bir rutine dönüştüğü, olağanlaştığı yer olarak betimlenerek, İtalyan siyaset felsefesi düşünürü Giorgio Agamben'in 'daimi istisna hali ya da belirsizlik mıntıkası' olarak tanımladığı 'kamp' kavramı üzerinden yeniden yorumlanacaktır.

Bu çalışmanın odaklandığı Mardin-Suriye eşğinde bir yönetim stratejisi olarak sürdürülen istisna haline rağmen, Türkiye ve Suriye tarafındaki Araçların, Kürtlerin, Süryanilerin birlikle beraberlik gösterdikleri ve sınır çizgisinin ne kültürel pratikleri, gündelik hayatları ayırdığı ne de ulus kimliğini ve vatandaşlığı tarif ettiği gözlemlenir. Türkiye Cumhuriyeti tarafında kalan Kürtler, 'Türk' olarak nitelendirilseler de gayri resmî 'Kürdistan'ın mekânsal aidiyeti ve bellek sınırları içinde yaşarlar. Tam da bu nedenle, Kürtlük bir 'sorun' olarak görülür ve bu sınır bölgesinde, meselenin ortaya çıktığı her durum devlet egemenliği açısından yeni bir krizi yaratarak olağanüstü halin yeniden ve yeniden gündeme gelmesine neden olur.

Makalede, 'Bölge'nin toplumsal-mekânsal bellekte ne anlama geldiğine, 'olağanüstü hal' geçmişine ve bugünkü durumuna değinildikten sonra bu sınır coğrafyasında egemen iktidarın yürüttüğü istisna politikası üzerine kuramsal bir tartışma yürütülecektir. Güneydoğu sınır coğrafyasını bir kamp olarak okuma denemesinin ardından, bütünlük algısıyla tahayyül edilen 'Kürt coğrafyasında' farklı eğilimleri taşıyan yerleşimler örneklenecektir. Mekânsal-toplumsal ayrışmanın gözlemlendiği Mardin merkezin ve Kızıltepe ilçesinin simetrik kampları oluşturdukları tezi üzerinden, devlet tarafından ve batı metropollerinden bakışın ürettiği, homojen ve bütüncül Kürtlük algısı çözülmeye çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: Sınır, kamp, Güneydoğu, Mardin, bellek

(*) Yrd. Doç., Mimarlık Bölümü, Mardin Artuklu Üniversitesi, öğretim üyesi.

Son yıllarda Türkiye'nin güneydoğu sınırı, Suriye'den gelen göçmen hareketliliği ile açılma ve kapanmanın, dahil etme ve dışlamanın krizini yaşıyor. Bununla birlikte, Rojava'dan gelebileceği düşünülen 'tehlikeler' nedeniyle Nusaybin-Kamışlı arasına ve 'güvenlik' amacıyla Reyhanlı sınırına uygulanmaya başlanan duvarlar; tartışmaları, protesto gösterilerini, açlık grevini beraberinde getirerek dünya gündemine taşındı. İlki, kimin vatandaş kimin göçmen olacağı, kimin ülke sınırları içinde yaşamayı hak ettiği kimin hak etmediği tartışmalarını; ikincisi ise, devlet ile Kürtler arasındaki mekânsal çekişmeyi 'bölünme ve bağımsızlık' dilemması üzerinden bir kere daha üretti. Güneydoğu sınırındaki sürekli gelgit hali, Türkiye'de Cumhuriyet tarihinin başlangıcından beri varlığını sürdüren 'Kürt sorunu' ile ilişkili biçimde, her seferinde yeni bir krizle gündemdedir.

Sınırlar, içeri ile dışarı, dahil etme ile dışlamanın sürekli olarak el değiştirdiği bulanık mekâna yerleşirler. Bu bakımdan ülke sınırları, vatandaşlık ile yabancılaşma-göçmenlik; ulusal kimlik (Türklük) ile ötekiler arasındaki üyelik (aidiyet) ve dahil olma (temsiliyet) sınırlarını belirlemeye yeltenseler de sürekli kriz üreten bir aralıkta dururlar. Devletlerin egemenliklerinin nihai alanları olarak görülmeleri nedeniyle, askerî güçlerle ve mekânsal uygulamalarla sürekli denetim altında tutulur; yasalarla düzenlenir; 'güvenlik' söylemi üzerinden yönetilirler. Ne var ki gündelik hayatı kesintiye uğrattıkları her durumda, siyasal krizlerin ve gerilimlerin nedeni haline gelirler. Bu kriz hali, Türkiye'nin Güneydoğu eşik coğrafyasında gözlemlenen mekânlar ve 'Kürt sorunu' üzerinden ele alınacaktır. Buradaki gerilimlerin nedenlerinden birisi, Türkiye vatandaşı olmakla atfedilen 'Türk' kimliğinin, Türkiye Cumhuriyeti'ne olan aidiyeti tanımladığı, temsil edilemeyen 'Kürtlük' haline ve pratiklerine dayanır. Bundan dolayı, devlet açısından 'Kürtlük'ün bu biçimi, egemenliği tehdit eden, hakimiyet sınırlarını krize sokan, tekensiz bir duruma işaret eder. Bu durumun ürettiği krizleri yönetmenin araçlarından biri olarak egemen iktidar (burada devlet), bu alanı istisna (olağanüstü) halinde tutar. Güneydoğu sınır coğrafyasında halihazırda ilan edilmiş bir olağanüstü hal yoksa da bu durum birçok farklı biçimde kendini gösterecek, iktidarın eli bölge üzerinde olmaya devam edecektir. O nedenle bu makalede Güneydoğu, olağanüstü halin gündelik bir rutine dönüştüğü, olağanlaştığı yer olarak ele alınacaktır. 'Bölge' olarak ifade edilen Güneydoğu ve Doğu sınır coğrafyası, İtalyan siyaset felsefesi düşünürü Giorgio Agamben'in 'daimi istisna hali ya da belirsizlik muntakası' olarak tanımladığı 'kamp' kavramı üzerinden yeniden yorumlanacaktır.

Öte yandan, iktidarın bölgeyi kamplaştırarak yönetmesine rağmen, toplumsal ve kültürel belleğin muhayyel sınırlarının, devletin tanımladığı güzergahlar yerine 'Kürdistan' tahayyülünün oluşturduğu toplumsal sınırları izlediği görülür. Bu çalışmanın odaklandığı, Mardin-Suriye eşiğinde, Türkiye ve Suriye tarafındaki Araçların, Kürtlerin, Süryanilerin birlikte varlık gösterdikleri alanda, sınır çizgisinin ne kültürel pratikleri, gündelik hayatları ayırdığı ne de ulus kimliği-

ni ve vatandaşlığı tarif ettiği gözlemlenir.¹ Türkiye Cumhuriyeti tarafında kalan Kürtler, ‘Türk’ olarak nitelendirilseler de gayri resmî ‘Kürdistan’ın mekânsal aidiyeti ve bellek sınırları içinde yaşarlar. Tam da bu nedenle, Kürtlük bir ‘sorun’ olarak görülür ve bu sınır bölgesinde, meselenin ortaya çıktığı her durum devlet egemenliği açısından yeni bir krizi yaratarak olağanüstü halin yeniden ve yeniden gündeme gelmesine neden olur.

Makalede, ‘Bölge’nin toplumsal-mekânsal bellekte ne anlama geldiğine, ‘olağanüstü hal’ geçmişine ve bugünkü durumuna değinildikten sonra bu sınır coğrafyasında egemen iktidarın yürüttüğü istisna politikası üzerine kuramsal bir tartışma yürütülecektir. Güneydoğu sınır coğrafyasını bir kamp olarak okuma denemesinin ardından, bütünlük algısıyla tahayyül edilen ‘Kürt coğrafyası’nda farklı eğilimleri taşıyan yerleşimler örneklenecektir. Mekânsal-toplumsal ayrışmanın gözlemlendiği Mardin merkezin ve Kızıltepe ilçesinin simetrik kampları oluşturdukları tezi üzerinden, devletin ve batı metropollerinden bakışın ürettiği, homojen ve bütüncül Kürtlük algısı çözülmeye çalışılacaktır.

‘Bölge’: gayri resmî ‘Kürdistan’

‘Bölge’,² Güneydoğu ve Doğu sınırı ve çevresindeki yerleşimlerin fakat daha önemlisi Türkiye’de Cumhuriyetin ilanından beri ‘Kürt’ olmanın toplumsal belleğini oluşturan mekânın adıdır. Bu nitelendirme yapılırken, gizli bir anlaşma ve söylem birliğiyle, ulus-devlet sınırları belli olmayan gayri resmî ‘Kürdistan’a gönderme yapıldığı bilinmesine rağmen yasal gerekliliklerle adlandırmanın kastettikleri açıkça dillendirilemez. ‘Bölge’yi sahiplenen ve ‘Türk hukuk sisteminin dışında tutuldukları’nı düşünen Kürtlerin büyük bir kısmının ürettiği, sınır tartışmalarında sıkça karşılaşılan söyleme ve kabule göre burası, Lozan Anlaşması’nın dört parçaya böldüğü ‘Kürdistan’ın, Türk topraklarına düşen kuzey tarafıdır’. Cumhuriyet’in kurulduğu yıl, daha önce Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması’nda belirlenen Suriye ile Türk topraklarını ayıran sınır taslağı, Lozan Anlaşması’yla karara bağlanır. Böylece sınırları belirlenen Güneydoğu coğrafyası Cumhuriyet rejiminin Türkleştirme politikalarıyla tanışacaktır. Ulus inşası ve

1 İş nedeniyle yerleşilen kentte, iki yıl boyunca yaşayarak algılanan ortamla birlikte, yaklaşık bir yıl boyunca Kızıltepe ilçesinde yürütülen saha çalışmasına dayanmaktadır. Saha çalışması, katımlı gözlemlerden ve Kızıltepe’de yaşayanlarla yapılan derinlemesine görüşmelerden oluşmaktadır. Görüşmelerin teması, Mardin merkez ve Kızıltepe’nin politik, kültürel, mekânsal bakımdan karşılaştırılması ve mekânsal dönüşümün sözlü tasvirleri üzerindedir. Bu makalede, görüşmelerden alıntılara yer verilmedi ancak gözlemlere ve anlatımlara dayalı izlenimler aktarılmaktadır. Kızıltepe ve Mardin merkezle ilgili ilk gözlemlerin ele alındığı ‘İki Kutup: Mardin Merkez ve Kızıltepe’ metni, *Arredamento* mimarlık dergisinde, ‘Kent’ dosyası içinde yayınlanmıştır.

2 Mehmet Atlı (2013), ‘Bölge’yi Tarkovsky’nin *Stalker* filmindeki isimsiz ülkeye benzeterek kavramı şu şekilde tanımlar: “Bölge, Türkiye Cumhuriyeti egemenlik sınırları içinde, Cumhuriyetin ilk seksen yılının yirmisini genel müfettişlikler, sıkıyönetim vb. otuzunu olağanüstü hal yönetimleri altında geçiren alandır.” Dolayısıyla, kimi değerlendirmelere göre, bir tür “iç sömürge yönetimi” gibi yahut olağanüstülüğün olağan olduğu haller almış bir alandır.

modernleştirme kapsamında hem mekân hem de topluluklar devlet eliyle hiza-ya getirilecek; iskan politikalarıyla, 'sorunlu' görülen gruplar belirli yerlere yerleştirilirken, mekân isimleri de Türkçeleştirilecektir. Tehcir ve Türkleştirme politikaları sonrasında, kentlerdeki boşlukları dolduran, Ermenilerin ve Süryanilerin evlerini sahiplenen Araplar devlet yanlısı ve egemen konumu ile gündeme gelirken, Kürtler Koçgiri (1921), Şeyh Said (1925) ve Dersim Seyit Rıza (1937) gibi önemli birçok isyan, ayaklanma ve idamlar sonrasında gözden düşen aşiretler olarak devletin karşısında pozisyon alırlar (Aydın vd., 2001).

Bağımsız Kürdistan'ı kurmak isteyen Kürt gerillası, PKK (*Partiya Karkerên Kurdistan*-Kürdistan İşçi Partisi) ve onları destekleyen halk ile devletin askerî gücü ve silahlandığı siviller arasında 1980'li yılların ilk yarısında başlayan savaş, 1990'lı yıllar boyunca sürecektir. Bu esnada, etkin ve açık biçimde olağanüstü halin şiddetine maruz kalarak hukukun koruyucu tüm yasalarından ve haklarından dışlanmış Güneydoğu ve Doğu bölgeleri; Kürtçenin yasaklı dil olduğu, Türkçe bilmemenin cezalandırıldığı, 'Türkleştirme'³ politikalarının, asimilasyon araçlarının kullanılarak Kürt olmanın aşağılandığı, dile getirmenin ayıplandığı istisna halini yaşayacaktır. PKK'nın 'bölücü terör örgütü' olarak ülkenin huzurunu bozduğu söylemiyle arka plana itilen Doğu ve Güneydoğu sorununun, Kürt halkına uygulanan baskı ve şiddetin gizlendiği, halkın ikiye bölünerek ya silahlandırıldığı ya göçe zorlandığı⁴ yıllarda, ülkenin Batısı küreselleşmenin hız dünyasına adım atmıştı. 2000'li yılların başına kadar Güneydoğu, Batı metropollerinden bakışla, korku ve terörün kurak topografyası, 'tehlikeli', 'yoz', 'eksik', 'geri kalmış' nitelendirmeleriyle, gidilmesi mümkün görünmeyen, 'yaşanılmaz yer' olarak algılanırken, bu coğrafyadan 'Batıya' gelenin de çoğu zaman hor görüldüğü, dışlandığı ya da şüphyle karşılandığı bir imgeye sahip olur.

2000'li yılların başından bu yana, olağanüstü halin, egemen iktidarın gücünün farklı biçimlerde sergilendiği yönetsel araçlarla üstü kapalı olarak sürdürüldüğü görülür. Sözgelimi, 2013 yılının Ekim ayında Türkiye-Suriye sınırının Nusaybin-Kamışlı noktasına, 'güvenlik' nedeniyle duvar inşa edilmesinde, 2013 yılının Aralık ayında Yüksekova'da PKK şehitliğinin tahrip edilmesini protesto eden halka açılan ateş sonucu iki kişinin hayatını kaybettiği Gever olaylarında, 28 Aralık 2011 tarihinde, Kuzey Irak'tan getirdikleri 'kaçak' mallarla Şırnak yakınlarında seyreden Roboskili 34 köylünün bombalanarak öldürüldüğü Uludere katliamında olağanüstü halin sürekli hale getirildiğine tanık olur. Bunu tetikleyen nedenlerden birisi, egemen iktidarın 'sınırların değişmesi

3 Bu coğrafyada, açık ve algılanır dağ yamaçlarının üzerinde "Ne mutlu Türk'üm diyene" yazısı bulunur. Kürt olarak doğup Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıdığı vatandaşlık haklarını elde ederken Türklüğü kabul etmemenin egemen iktidarı, Kemalist rejimi sürüklediği kriz üzerine yazan Akkoç (2009), Kürt'ün içinde bulunduğu 'sözde vatandaşlık' durumunun 'doğum'la ve bu sloganla olan ilişkisini açıklar.

4 Türkiye'de zorunlu göç literatürü 1990'lı yıllarda Olağanüstü Hal Bölgelerinde ve sonrasında da büyük şehirlerde yaşanan problemleri ortaya koymaktadır. Bkz. Ayata ve Yüksek (2007), Kaya (2009), Saraçoğlu (2011), Kurban. ve Yeğen (2012).

ve vatanın bölünmesi'ne ilişkin korkusunun devam etmesiyle ilişkilendirilebilir. 1990'lı yıllarda ilan edilerek uygulanan olağanüstü halin yasaklarına ve kısıplılarına maruz kalan kentlerde, bugün gündelik hayat ortalama koşullarda devam etse de sözcüğü Lice'de karakol yapımıyla denetim ve yönetim gücünü yeniden hatırlatan devletin, sınırlar ve Kürt kimliği üzerinden yürüttüğü dışlayıcı 'istisna' politikasını her seferinde kullandığı fark edilir. Zorunlu göçle köylerden ilçelere gelen ailelere rutin asker kontrollerinin devam ettiği, kimi zaman gözaltıların uygulandığı, denetim durumlarının sürdüğü gözlemlenir. Bu tür uygulamalarla sürekli hale getirilen olağanüstü hal, devletin egemen iktidarını göstermesinin, sürdürmesinin ve mekânsal denetim üzerinden yönetim gücünü ispatlamasının bir aracı olarak işlev görmektedir. Bununla birlikte, olağanüstü halin ilan edilmese de sürdürülmesi, sınırlarda 'güvenlik' söylemi ile ölümleri olağanlaştırmanın, hak ihlallerinin görmezden gelinmesinin de yolu haline gelmiştir. Güncel uygulamalar, 1990'lı yıllarda yaşanan aktif OHAL gerçekliği ile eş tutulamaz ancak onun unutulmasına da izin vermez. On yıllara yayılan, şiddeti değişen istisna kültürü, Güneydoğu sınır coğrafyasını yönetmenin olağan bir stratejisi haline gelmiştir.

Bu halinden dolayı, Güneydoğu sınır coğrafyası, Agamben'in 'olağanüstü halin daimileştiği, egemen iktidarın dışladığı ama üzerinden elini çekmediği belirsizlik alanı' olarak tanımladığı 'kamp' üzerinden yeniden düşünülerek değerlendirilmektedir. Bu okumanın, devletin egemen iktidarının Güneydoğu sınır coğrafyası üzerinden yürüttüğü istisna politikasını anlamaya, çizmek istediği vatandaşlık sınırlarının yanı sıra istisnai bir figür olarak 'Kürt'ü nasıl ürettiğini görmeye katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Güneydoğu sınır coğrafyasındaki bu hal, devletin egemenliğini sınırlar üzerinden nasıl kurduğunun ipuçlarını verecektir. Bu nedenle, analize geçmeden önce Agamben'in yürüttüğü kamp tartışmaları, egemenlik ve sınırlar üzerinden yorumlanacaktır.

Sınır, egemen iktidar ve istisna hali

Devletler, hakimiyet alanlarını kurarlarken öncelikle onu çevreler, sınırlarını belirlerler. Bu, hem egemenlik alanının işaretlenmesi hem de gücün simgelenmesi anlamına gelir. O nedenle, sınırlar bugün küresel dünyanın sermaye akışıyla zayıflasalar da egemenlik alanlarının vurgulanmasını sağladıkları için, devletler açısından hâlâ önemlidir. Bu konuda başvurabileceğimiz Wendy Brown'un (2010) tezi, egemenlik ile duvarların niteliği arasında ters orantı kurarak devletlerin egemenliklerinin zayıfladıkça, egemenlik alanlarının sınırlarını daha kalın, daha gösterişli, daha yüksek duvarlarla çevreledikleri iddiasına yer verir. Son zamanlarda, Güneydoğu sınırında yapılması söz konusu olan duvarlar da benzer biçimde yorumlanabilir. Suriye ve Türkiye sınırındaki halkların süregiden aile ve komşuluk ilişkilerini ve alışverişlerini kontrol etmenin

yanı sıra 'kaçak' ticareti, izinsiz geçişleri ve denetlenemeyen akışları durdurma –fakat bundan daha önemlisi– egemenliğini vurgulama, gücünü hatırlatma derdiyle, tel örgü yerine duvar inşa eden devlet, Kürtlerin muhayyel vatanına müdahale eder.

Bu anlamda, sınır oluşturma, çerçevelenmiş egemenliğin temellük ettiği hi-maye alanının aşkınlaştırılması olarak da okunabilir. “Çitlerle çevrilen mekân, sıradan olandan ayrılarak ve kendi yasalarını oluşturarak kutsallaştırılır.” (Brown, 2010: 43) Kutsallık, 'çitlenme', 'kapanma' ile başlar ya da kapatma-kuşatma nesneyi aşkın düzeye taşır, kutsallaştırır. Dahası, bu kapanma ve duvarlanma, kutsallığın yanı sıra 'politik düzenin mekânsal yönelimi' olarak yorumlanabilecektir, 'nemein'den türeyen ve 'bölmek', 'otlatmak', 'gütmek' anlamlarına gelen *nomos*'la (yasa, düzenleme, norm) da ilişkilendirilebilir (Carl Schmitt, akt. Brown, 2010: 45). *Nomos* ile çevrelenen mekânın düzenlenmiş içi, egemenliğin alanındadır. Bu yetki alanının içerisi, *nomos*'un medeni şehri iken, dışarısı vahşi ormandır. İçerde yasalar vardır; dışarıda ise her türlü şiddet uygulanabilir. Bu demek oluyor ki egemenliğin sınırlarının dışı tehlikelidir ve medeniyetin ulaşmadığı orman düşmanın her an saldırıya geçmek üzere beklediği yerdir. Egemen, bu kabul ile, sınırlandırdığı alanı koruyup kollamak için 'dışarı'da uygulayacağı her türlü saldırıyı meşru kılacaktır. Bu anlamda, egemen iktidar, hukukun sınırlarına, yasaların kapsadıklarına ve terk ettiklerine karar verme yetkisine sahip olmalıdır ya da Schmitt'in (2002: 13) çokça referans verilen ifadesiyle, “egemen, istisna haline (olağanüstü hale) karar verendir.”

Agamben'in (2001) yorumuyla egemen, hukuk düzeninin kendisine olağanüstü (istisna) hali belirleme ve hukuku (kuralı) askıya alma yetkisini vermesi bakımından bu düzenin içinde olmasına rağmen, karar veren olarak bu düzenin dışında da. Egemen, hukukun dışında konumlanarak, 'hukukun dışında hiçbir şeyin olmadığını ilan eden' kişidir; fakat egemen, hukukun sınırlarına nasıl karar verir? Hukukun sınırlarını istisnaların⁵ (*exception*) belirlediği söylenebilir. İstisna, hukukun düzenlediği homojen ortamın çıkıntısı, istenmeyeni, tehlikesi olarak ortaya çıkar. Egemen, tam bu noktada olağanüstü hali ilan ederek istisnayı ve onu üreteni etkisizleştirmeye koyulur. Hukuku hem korumak hem de istisna durumundakilerin anayasal haklarını ellerinden almak, onları etkisiz hale getirmek amacıyla askıya alır. Hukuk varlığını sürdürür fakat istisna halindeki için hukuk geçersizleşir. Böylece, hukuk zarar görmekten kurtarılır; istisnai durum ise tehlike olmaktan çıkartılır. Ne var ki istisna hali hukuk-

5 Schmitt, istisnayı, “bir sınıfa dahil edilemeyen, genel kodlamaları kabul etmeyen şey” olarak açıklar ve egemenin tanımına devam eder: “İstisna, hukuk kurallarının geçerli olabileceği bir durumun yaratılması söz konusu olduğunda mutlak haliyle ortaya çıkar. ... Kurallar homojen bir ortam gerektirir. ... Kaosa uygulanabilecek hiçbir kural yoktur. Hukuk düzeninin anlamlı olabilmesi için düzenin tesis edilmesi gerekir. ... İşte egemen, böyle bir durumda gerçekte etkin olup olmadığına tek başına karar veren kişidir. ... İstisna nizami durumdan daha ilginçtir. İkincisi hiçbir şeyi kanıtlamaz; halbuki istisna her şeyin kanıtıdır. İstisna sadece kuralı teyit etmiyor, tam olarak, kural istisnanın yüzü suyu hürmetine var oluyor.” (Agamben, 2001: 26)

sal iradenin kendisi haline getirilir. Bir başka ifadeyle, olağanüstü hal olağanlaştırılır. Agamben, bu nedenle, istisna yani olağanüstü halin kendisinin kural haline getirildiği anlardan ve alanlardan birisi olarak Nazi Almanyası'ndan, Yahudi soykırımından ve toplama kamplarında vuku bulan şiddetten, suçlardan bahseder. İstisna, bir tür dışlama aracı olarak kullanılarak bütün hayata yayılmaya, kuralın istisna haline getirilene dışlayarak içlediği bir duruma dönüşmeye başlar. Bu durumundan dolayı, kural (yasa, norm) istisnaya uygulanamaz fakat kuralın istisna üzerindeki geçerliliği onu pas geçme biçimiyle devam eder. Bir başka deyişle, 'bir şeyin sadece dışlanma yoluyla içlendiği uç ilişki biçimi' olarak istisna ilişkisi ortaya çıkar (Agamben, 2001: 29). Olağanüstü hale karar veren egemen, tam da bu dışarı ile içeri, dahil etme ile dışlama arasındaki belirsizlik alanını, eşliğini belirler. Egemen, 'istisna haline karar veren kişi' olarak, 'kararlaştırılmayanı konumlandırır' (Agamben, 2001: 41). Egemen, bununla aynı zamanda kimin yasaklanacağına da karar verir. İstisnanın belirsizlik alanına bırakılan ve burada tehdit edilen kişi, hukuk tarafından terk edilmiştir. Yasaklı kişi, hukuk tarafından dışlanırken, doğumla ve toprakla elde ettiği vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan, insan ile hayvan, içeri ile dışarı, orman ile şehir arasındaki belirsiz, eşik alanda mahrum kalan kişidir. Bu alan doğal, biyolojik hayatın⁶ (*zoe*) politik alana girdiği, beden üzerinden siyasetin üretildiği, Agamben'in ifadesiyle, '*homo sacer*'in (kutsal insan) ortaya çıktığı ve onun 'çıplak hayatı'nın yaşandığı yerdir.

Roma ceza hukukunun en eski cezası olan 'kutsallık', insan hayatına atfedilerek, onu öldürülebilir fakat törenlerle kurban edilemez konumunda tutar. Kutsal insan, öldürüldüğünde ceza alınmayan, herkesin taarruzuna açık ama kurban edilemeyen insandır. *Sacratio* (kurban), hem dünyevi alanın (öldürülmesi meşru) hem de kutsal-dinsel alanın (kurban edilemez) çifte istisnası haline getirilmiş demektir bu. *Homo sacer*, kurban edilemezliğiyle kutsal alandan, öldürülebilir oluşuyla toplumsal alandan çekilmiştir. Dolayısıyla *homo sacer*'i tanımlayan, çifte dışlanmayla maruz kaldığı 'şiddet'tir. "Egemenlik alanı, cinayet işlemeksizin ve kurban etmeksizin adam öldürmenin meşru olduğu alandır ve kutsal hayat –yani öldürülebilene; ama kurban edilemeyen hayat– da bu alanda zaptedilen hayattır. ... Egemen yasağın pençesindeki hayattır ve bu anlamda, egemenliğin ortaya koyduğu ilk etkinlik çıplak hayatı üretme işidir" (Agamben, 2001: 113). Bu demek oluyor ki egemen, iktidarını, hukukun terk ettiği –içeri ile dışarı, şehir ile orman, medeniyet ile vahşi hayat, insan ile hayvan arasındaki– belirsizlik alanında bıraktığı 'kurtadam'ı, bir başka deyişle, 'hayvanlaştırdı-

6 Foucault'nun öğrencisi olan Agamben, onun ortaya koyduğu biyopolitika kavramının orijinini modernlik öncesine, Antik Yunan'a kadar götürür. Kitabın giriş kısmına, Antik Yunan'da, bugün 'hayat' kelimesi yerine kullanılan '*zoe*' (yalın yaşam, canlı olma hali) ile '*bios*' (yaşam biçimi) ayrımını vurgulayarak başlar. *Zoe*, *polis*'ten dışlanan, *oikos*'a hapsedilen hazırlarla ilgili hayat olarak anlaşılırken; *bios*, siyasal hayat karşılığıyla, Platon ve Aristoteles'in eserlerinde 'hayat' için kullanılan terim olageliyordu.

ğı insan'ı, biyolojik canlı varlığından başka her şeyi elinden alınmış olan çıplak bedene uyguladığı tahakküm üzerinden elde ediyor.

Homos sacer, 'Hint-Avrupa halklarının ilkel yaşamlarının bir parçası olarak ya da antik Germen ve İskandinav tarihinde eşkiya ve haydutun kardeşi olarak' ya da Cermen ve Anglosakson kaynaklarının tanımladığı 'kurtadam' biçiminde ortaya çıkarak, insan-hayvan melezi bir figürün orman-şehir arasındaki eşik bölgesine konu olur. Hobbes, bu eşikin şehir öncesi zamanlarda değil, şehrin çözülmeğe başladığı anda ortaya çıktığını; egemenliği tanımlamak için dile getirdiği 'insan insanın kurdudur' sözündeki kurdun, hem insandan kurda hem de kurtan insana dönüşerek, şehrin ortasında duran belirsizlik eşiginde yer aldığını söyler. Egemen için şart olan koşul da –ne doğal ne siyasal fakat kutsal ve çıplak olan– bu eşiktir. Nazizmin biyopolitik egemenliğinin eşik nesnesi olarak, öldürülebilene ama kurban edilemeyen '*homo sacer*' figürü Yahudi'de beden bulmuştu. Hitler'in ilan ettiği biçimde 'bitler' olarak yakılan Yahudi'nin çıplak hayatına atfedilmiş 'kutsallık' bugünkü biyopolitikanın da en sık başvurduğu iktidar yöntemi. Bu nedenle, Agamben'in en önemli çıkarımlarından biri, bugün hepimizin, iktidara mutlak biçimde tabi kılınan ve terk edilme ilişkisine maruz bırakılarak, egemenliğin meşru alanından dışlanarak içlenen '*homines sacri*' (kutsal insanlar) olduğumuz üzerinedir.

Bir kamp olarak Güneydoğu

Tarihteki ilk sömürge kamplarından Nazilerin toplama kamplarına kadar genişleterek anlattığı kamp hikayesinde, istisna mekânının yapısına dikkat çekmek isteyen Agamben'in, gerek sömürge savaşlarının ürettiği olağanüstü halin bütün sivil halkı içine alarak genişlemesini, gerekse 1933'te iktidara gelen Nazilerin temel hakları süresiz askıya aldıklarında istisnai durumu hukuksal iradenin kendisi haline getirmelerini dile getirirken ortaya koyduğu kampların ortak özelliği; 'istisna durumunun kurala dönüşmeye başladığı zaman açılan mekân'lar olarak ortaya çıkmasıdır (Agamben, 2001: 220). İstisna olan egemen için tekinsizdir: Bu tehlikeli durum karşısından alınan tedbirler çoğaldığında, hayatın kurallı, normu haline gelerek sıradanlaştığında kamp daimi hale gelir. Yine de kamp, hukukun 'normal', sıradan düzeninin dışındadır. Kampın paradoksu da burada başlar. Kamp, hukukun dışladığı, istisnanın ehlileştirildiği, sıra dışı fakat kendi normlarını oluşturmuş bir mekân olarak ortaya çıkarırken 'dışarıda'dır. Ne var ki aynı zamanda Hobbes'un belirttiği üzere, şehrin çözüldüğü yerde, şehrin orta yerindedir de. Hukukun dışlarken içlediği (dışlama, terk etme eylemiyle hükmettiği), hem dışarıda hem içeride, bir başka deyişle *homo sacer* gibi ve onun yaşam alanı olarak kamp, belirsizlik alanındadır.

Agamben için kamp, biyopolitikanın, *zoē*'yi siyaset alanının ortasına taşıdığı, çıplak bedeni ürettiği en gerçek ve çarpıcı mekândır. Kampların, insanları

her türlü siyasal statüden sıyrarak, çıplak bedenlere indirgemesi, iktidar karşısında savunmasız saf hayatı açığa çıkartması dehşet vericidir. Kamplarda her türlü hakkı ellerinden alınan –en aşırı tabirle ‘hayvanlaştırılan’– insanlara yapılan hiç bir hareket suç sayılmaz; bu hükümlerliliğin bir parçasıdır. Fakat, kampların, toplama kamplarında olduğu gibi sadece kapalı ve sınırlı alanlar olduğu düşünülmemeli. Agamben’in tanımıyla kamp “... istisna durumunun somutlaşmasına ve ardından da çıplak hayat ile hukuk kuralının belirsizlik eşğine girdiği bir mekânın yaratılmasına dayanıyorsa ... böyle bir yapının inşa edildiği her yerde kampla karşı karşıyayız demektir” (Agamben, 2001: 226). Bir başka deyişle, kamplar “istisna durumunun kurala dönüşmeye başladığı zaman açılan mekân”lar (Agamben, 2001: 220) olarak ortaya çıkarlar. Foucault’nun modernliğe özgü olarak tanımladığı biyopolitik iktidarı, Antik Yunan dünyasında adı geçen ‘zoe-bios’ ayrımına dayanarak, modernlik öncesine taşıyan Agamben,⁷ kampın, tam da modernliğin politik alanının kendisine ait olduğunu iddia eder. Ulus-devleti oluşturan toprak, düzen ve doğum üçlüsünün krizinde ortaya çıkan kamp, daimi istisna mekânı olarak, çıplak hayatı içine alan, hukuk düzeninin askıya alındığı, ‘yersizleştirilen bir yerleştirme’dir ve artık kamp bugünün dünyasının biyopolitik paradigmasıdır.

‘İstisnanın kural haline geldiği yerler’ olarak kampların biyopolitik morfolojisinin, Türkiye’nin doğu ve güneydoğu sınır bölgelerinde vuku bulduğu ifade edilebilir. Egemen iktidar, devletin biyopolitik sınırlarında, 1980 ve 1990’lı yıllar boyunca yönettiği ‘ölüm politikası’ ile *homo sacer* olarak ‘terörist’, ‘eşkiya’, ‘kaçakçı’ Kürt’ü üretti. 1978’de başlayan Olağanüstü Hal; akabinde yaşanan darbe yılları ve 1980’li yılların sonundan itibaren başlayan PKK ve ‘yerli’ halkın bir kısmı ile Türkiye Cumhuriyeti ordusu, polisi ve korucular arasındaki çatışmalarda, ‘terörist avı’nın –kurt adamın, eşkiyanın ölümünün– ceza gerektirmediği, aksine yüceltildiği Güneydoğu ve Doğu’da ‘gerilla’nın, ‘terörist’in ölümünü meşrulaştırdı. 1990’lı yıllar boyunca yaşanan faili meçhul cinayetler, köy boşaltma taktikleri, işkenceler ve kayıplar Güneydoğu kampında hukukun askıya alındığını, olağanüstü halin sürekli hale getirildiğini gösterir. Burası hukukun terk ettiği, *nomos*’un dışında, devletin sınırlarının hem içinde hem dışında, hem şehir hem orman, hem medeni hem vahşi alandır. Coğrafi sınırların ‘içeri’de temsil ettiği alan olarak Güneydoğu kampı, egemenin hukuk sınırlarının, iktidarının dışındadır. O nedenle, egemenin biyopolitik sınırlarının, coğrafi sınırlardan değil; istisnayı belirlediği alanın dışından geçirdiği görülür. 1999’da PKK lideri Abdul-

7 Ne var ki Agamben bu teziyle epey eleştiri alır. Lemke (2012: 84), Agamben’in “politikaya tek boyutlu ve daraltılmış bakış açısıyla yaklaşan çözümlemesinin üç sorunundan bahseder: Hukuki, devlet-merkezli ve biyopolitikanın sözde ontolojik çerçevesi”. Zeynep Gambetti (2012) de Agamben’in, Foucault’nun tartıştığı üç farklı iktidar biçimini bir arada okumak yerine sadece egemenliğe odaklandığı çalışmasını indirgemeci bulur. Ancak Agamben, *Homo Sacer*’in devamı olarak kabul edilen *The Kingdom and the Glory* (Agamben, 2011) kitabında, egemen iktidarla birlikte, yönetimselliği ve ikisinin arakesitinde duran gösteriyi ele alarak iktidar üzerine yürüttüğü tartışmayı genişletecektir.

lah Öcalan'ın teslim alınmasıyla başlayan savaş sonrası süreçten, OHAL'in kaldırıldığı 2002'ye, savaştan barışa doğru değişen söylemlerle 'Kürt Sorunu' olarak adlandırılan durumun bugün 'Barış Süreci' olarak nitelendirildiği konjonktürde dahi, Güneydoğu kampının kara yüzü, daimileşen istisna haliyle zaman zaman ortaya çıkar. Egemen iktidar, demokrasiyi duvarlarla çevrelediği hakimiyet alanında, 'kaçakçılık yaptıkları, teröristlerin güzergahını kullandıkları ve yanlış istihbarat aldıkları' yönündeki gerekçelere sığınarak, Roboski'de 34 insanın bombalanarak öldürülmesine sebep olurken, olağanüstü halin devam ettiği kampa ölümü bir kere daha sıradanlaştırarak; 'kaçakçı', 'terörist' Kürt'ü bir kere daha çıplak hayatın ortasında hukuksuz bırakır. Devletin Rojava'dan gelen 'terörist'ler, 'bölücü'ler üzerinden ürettiği paranoya söylemleri, korku ve güvenliği bir iktidar biçimi haline getirirken, kamplaştırılmış sınır bölgelerini, biyopolitikanın hükmettiği asabi mekânlara dönüştürmektedir.

Kamp içinde kamplar

Güneydoğu kampı, Batı metropollerinden bakışla Kürtlüğün ve Kürt hareketinin hüküm sürdüğü, homojen bir yapı olarak algılanır. Halbuki, burası 1990'lı yıllarda polis, asker, korucular ile PKK ve onu destekleyen halkın karşı karşıya geldiği yer olarak, en başta Kürt nüfusunun içinde farklı uçları barındırmıştı. Bu nedenle her isimlendirmede olduğu gibi 'Kürtlüğün' de birçok versiyonundan söz etmek mümkündür. Bunun ötesinde, Güneydoğu kampının resmî ve bilinen bir sınırı olmamakla birlikte, içinde anılan birçok farklı kentte, farklı etnik grupların ve dinlerin yaşadığı, yaşamakta olduğu da hatırlanmalı. Sözelimi Mardin, Müslüman Arapların ve Hristiyan Süryanilerin de yerleştiği, Ermenilere, Yezidilere ve Yahudilere de vatan olmuş topraklardır. Dolayısıyla burası her ne kadar Kürt coğrafyası sayılsa ve kamp bir bütün olarak algılsa da ne Kürtlük tekil bir varoluşa işaret eder ne Kürtler kampın tek etnik nüfusedir ne de mekânsal anlamda bütüncül bir 'Güneydoğu' tahayyülü mümkündür. Türkiye'nin bölgeleme skalası içinde aynı aralığa düşen, aralarında birkaç saat civarında değişen zamansal mesafelerin olduğu yerleşimleri, kestirme bir yaklaşımla aynı torbaya koymanın sakıncası, farklı toplumsal oluşumların ürettiği kent mekânlarını 'apartman yığınları' olarak görerek, birbirlerinin 'kopyası' üretimler olduğunu zannetmektir. Sözelimi Diyarbakır'ın da Kızıltepe'nin de Mardin merkezle olan doğrudan mekânsal bağlantılarına, yakınlıklarına, coğrafi ve iklimsel ortaklıklarına rağmen kültürel pozisyonları ve üretimleri apayırdır. Burada dile getirilen mesele bu yerlerin benzerlikler içermelerine rağmen tikel varlıklarıyla ve gerçeklikleriyle ayrışan üç ayrı yerleşim oldukları meselesi değildir sadece; bununla birlikte, güneydoğu Kürt coğrafyasında yer almalarına rağmen Kürt kimliğinin farklı siyasi temsil yetlerini barındırmaları ve küresel (ç)ığın (zaman-mekân) örgütlenme pratikleriyle birbirinden ayrışan güncel, kültürel

örüntüler, mekânsallıklar üretmeleri bakımından da Mardin'i, Kızıltepe'yi ve Diyarbakır'ı hem ayrı ayrı hem de ürettikleri kentsel alan içinde birlikte düşünmek gerekliliğidir. Bu yerleşimler 'bütüncül Kürt bölgesi'nin hemfikir mekânları samılsa da hem politik örgütlenme hem de iktidarla olan ilişkileri açısından farklı toplumsallıklar, kamusalıklar üretirler.

Egemen iktidarın istisna halini ürettiği Güneydoğu kampında, iktidarın destekçileri ile istisna haline itilenler arasındaki temellük ve egemenlik mücadelesi mekânsal çekişme, ayrışma ve kapanmalar üzerinden kendini gösterir. Kampın içinde, farklı eğilim ve gerekçelerle kendilerini yerleşimin mekânsal sınırlarına istemli ya da istemsizce kapatan her bir kutup (Kürtler, Araplar, Süryaniler) başka bir kampı oluşturur fakat bu kampları iki farklı oluşum üzerinden tanımlamak mümkündür. Diken ve Laustsen (2005: 96), Agamben'in (2001) 'daimi bir istisna mekânı' olarak nitelendirdiği tek yönlü kampın yerini; disiplinler kapanma ve dışlanmanın dışında, bugün toplumun ürettiği iki türlü kamp biçiminin aldığı dile getirirler. Sadece 'mağluplar'ın değil aynı zamanda kendilerini gönüllü ve istemli biçimde 'çıplak beden'e bırakan insanların oluşturduğu 'galipler'in kamplarına da dikkat çekmek isterler. Bu iki kutbun ortak özelliği kentin içinde hem içinde hem dışında yer alıyor olmalarıdır. Kentin içinde durarak ona dahilmiş gibi görünmelerine rağmen sınırların varlığı ve geçişlerin kontrolüyle kendilerini kentten yahtarak, kentin dışında da konumlandırır. Bu simetrik-ikiz kampların arasındaki en büyük fark ise geçişlerde belirir. Gönüllü kamplarda, 'galipler'in belirlediği sınırlara, girişler kontrollü ya da yasaktır fakat buradan çıkışlar serbesttir. Zorunlu kamplarda, ise 'mağluplar'ın girişi serbest, çıkışları ise yasak ya da kontrollüdür. İlki, bazılarını 'içeride', 'korunaklı' ve 'huzurlu' tutmak için dışarıdakileri püskürtürken; ikincisi, paryaları 'dışarıda' tutmak, onları düzene, kontrole, 'içeri'ye çekmek için tasarlanırlar. Sözgelimi mülteci kamplarında vatandaşlık haklarından mahrum kalan, 'yok-yerde' yaşayan biyopolitik beden, mutsuz kampın zorunlu sınırlarına mahkum olurken, simetrisi olan kapalı cemaatlerde girişin kontrol alındığı sınırlara gönüllü olarak kendilerini kapatanlarla karşılaşılır.

Hayali sınırlarla örülü bu etnik, politik kampların bazıları, Agamben'in tanımladığı haliyle, istisna haline itilenlerin kamplarıdır. Bir başka deyişle, biyopolitik bedene indirgenen 'Kürt'ün zorunlu olarak kapatıldığı, dışlandığı alanlardır. Bu kamplar, 'mağlup' sınıfın yalıtıldığı, içeriden dışlandığı fakat dışarıda bırakılarak denetlendiği, baskı ve hüküm altında tutulduğu mekânlardır. İktidarın 'çıplak bedenler' haline getirdiği istisnai gruba uyguladığı şiddetin ve cezanın gösteriye dönüştüğü yerlerdir. Hemen yanlarında ise bu kampların simetrik ikizleri durur. Buralar 'galipler'in, avantajlı sınıfın kendisini istemli olarak yalıtıldığı, 'çıplak hayat'ın gönüllü biçimde üretildiği 'mutlu' kamplardır. Kendilerini Kürt hareketinin politik mekânından ayırmak üzere sınırlarını oluşturduğu 'kapalı cemaatler' de kent mekânının içinde ama aynı zamanda dışında du-

rurlar. Açık biçimde gözlemlenemese de görünmez sınırları olan bu kamplar, girişlerin kontrol edildiği, içeriye alınanların düzene uygunluğunun denetlendiği yerlerdir. Buralarda, öteki kamplardan gelen 'çıkıntı' ya da 'istisnai' öznelere yer yoktur.

İstemli ya da zorunlu olarak sınırlanmış simetrik kamplardan oluşan Güneydoğu'da, bunlar arasındaki örtük çekişme ve ayrışma, politik mekânın temsilleri ve görünmez sınırları üzerinden okunabilmektedir. Bu simetrik kamplar, başka ikililer üzerinden de okunabileceği üzere, Mardin merkez ve Kızıltepe yerleşimlerinde de kendilerini göstermektedirler. Mardin'in merkez yerleşimi ile Kızıltepe ilçeleri politik, etnik ve sınıfsal oluşumlarıyla kendi dışlarına kapalı, 'yemel ve türdeş' görünümlü simetrik kamplar olarak okunabilirler. Ancak bu yerleşimler, akışkan dünyanın hızı ve küreselliği içinde ne yereldirler ne de türdeşler; sadece ilk bakışta bu şekilde algılanırlar. Oysa ki merkezin Arap ağırlıklı nüfusunun 'devletçi' yaklaşımına karşılık Kızıltepe'nin Kürt ağırlıklı topluluğunun kimlik ve özgürlük mücadelesi içinde, egemen tek-ulusçu iktidara karşı tepkisel duruşu, iki yerleşimin ayrışma ve kamplaşma hikâyesinin yazılmasına neden olan en belirgin farklılaşmadır. Doğrusal bir aksın iki ucunda duran, birbiriyle yirmi dakikalık mesafede konumlanan iki yerleşimin, bir yandan yeni kentsel gelişimlerle artan mekânsal yakınlığına karşılık diğer yandan sabitlenmiş yargularla belirli bir mesafede kalma dirençleri, bu ayrılık hikâyesinin oluşturduğu gerilimi gündelik hayata taşır. Merkezin 'sakin', 'huzurlu', 'apolitik', 'bir arada', 'hoşgörülü' tavrı içinde oldukça düşük bir ritimle seyreden gündelik rutini ile Kızıltepe'nin Kürt siyasetinin hararetli duraklarından biri olarak taşıdığı hareketlilik birbirine tezat niteliktedir. Bu ikiliğin ortaya çıkış sebebinin, tarihsel ayrışma hikâyesinde Kürtler ile Araplar arasında vuku bulan etnik ve sınıfsal çatışmaya dayalı, kentlilik ve egemenlik yarışında yattığı görülür. Biner (2007), Mardin'in, Mardinlilerin tarihsel ve siyasal tahayyülünde 'egemenin kalesi' olageldiğini, hâlâ da zihinsel, politik ve toplumsal sınırların ayırdığı müstahkem mahallelerden oluşan, egemenliğin temsili mekânı olan 'kalenin kenti' olduğunu anlatır. Kendilerini bu kentin yerlileri olarak nitelendiren ve Kürtlerden özellikle ayırmak isteyen Araplar ve Süryaniler, bu kentin 'devletin egemenliği'ni ne bozduğu ne de ona meydan okuduğu görüşündedirler. "Egemen karşı gelen, ona meydan okuyanlar ise bu kalenin aşağısında kalan, sorunu yaratan Kürtlerdir." (Biner, 2007: 41) Kürtler ve Araplar arasındaki bu gerginlik, merkezi periferiden ayıran sınırları belirginleştirmeye çalışan toprak sahibi aileler ile göçebe aşiretler arasındaki tarihsel çatışma ve pazarlık deneyiminde köklenir. Ayrışma, kentli/şehirli (*bajari*) olarak nitelendirilen Araplar ve gayrimüslim topluluklar ile köylü/taşralı (*gundi*) olarak anılan Kürtler arasındaki kentlilik sınıflandırmasına dayanır. Osmanlı yönetiminde, ağırlıklı olarak Arap toprak ağaları Mardin'deki baskın güçtür; vergi toplayan, orduya para desteği sağlayan, kenti aralıklı saldırılarla tehdit eden Kürt aşiretleriyle savaşıyor, Osmanlı otorite-

tesinin yerel temsilcileridirler. Ne var ki 19. yüzyıl sonuna doğru bu hakimiyet ağırlık değiştirerek Kürtlerin eline geçecektir. Bu yerel çatışmalarda, yükselen güçleri ve otonomlarıyla ortaya çıkan Kürt aşiret liderleri, merkez otoritelerce yerel ayaklanmaları bastırmak üzere davet edilirler. 1915'te Ermenilerin toplu katliamı ve yerlerinden edilmelerine varacak dışlama sürecinde Kürt liderleri toplumsal hengâmenin yaratılmasında öncü roller üstleneceklerdir. Bu esnada Osmanlı otoritesiyle işbirliği halinde olan Kürtlerin bölgedeki baskınlık meşalesi, Cumhuriyet'in kuruluşu yıllarında tekrar Arapların eline geçer. Osmanlı döneminde önemli hale gelmiş bütün Kürt köyleri-yerleşimleri, eski Arap ailelerin yeni devletin bürokratik sistemi içinde kazandıkları pozisyonlarıyla oturdukları devlet koltuğundan yönetilir; merkez kent ve Araplar yeni rejimin reformlarının pazarlamacıları ve uygulayıcıları haline gelirler (Biner, 2007: 41-42). Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, egemen devletin otoriter yapısına başkaldıran ve Doğu'da isyan çıkartan Kürtlerle, devletin onayladığı, görev atfettiği Araplar arasında kentlilik üzerinden sürüp giden ayrışma gündemini vurgulayan bir başka güncel söylem ise bugün, ulus-devletin ürettiği etnik politikalar karşısında eşit olmadıkları algısı üzerinden dile getirilir. Arapların devleti destekler pozisyonlarıyla 'etnik kökenlerini geri planda tutmaları, asimile edilmiş olmaları', Kürtlerin ulus-devletin tanımladığı tek ulusal kimlik olan 'Türklüğü kabul etmemeleri', özerklik ve bağımsızlık talepleri, bu iki kültürün siyasi zeminde ters düşmelerine neden olur. Dolayısıyla, 'Arapların devletçi pozisyonlarıyla Kürt mücadelesine destek vermedikleri'ni düşünen Kızıltepeli Kürtler, 1990'lı yıllar boyunca yaşadıkları zor günlerde 'yalnız bırakıldıkları'nı hatırlatırlar. Böylece hem uysal ve küskün hem de düşmanca ve dışlayıcı olarak tanımlanabilecek kapanmayla, merkez ve Kızıltepe, görünmez sınırlarının altını çizen ikiz kamplar olarak mesafelenirler. Yukarı kamp, kalenin egemenlik göstergesi olarak temsil edildiği Mardin, topografyanın da sunduğu hakim pozisyonu ile devletin yanında yer alan kapalı cemaatlerin 'mutlu kampı' iken; aşağı ovada konumlanan Kızıltepe, 'politik kamp' olarak, her fırsatta demokratik haklarını talep eden kalabalıkların isyanına sahne olur.

Merkez, Arap Cumhuriyeti'nin⁸ kontrollü ve istemli kapanma pratiğini üretirken, Kızıltepe ilçesi, siyasi gösterilere ve şiddet eylemlerine sahne olan 'Kürt gettosu' olarak okunur. Burası ulus-devlet sınırlarının yerini alan belleğin sınırlarından biridir. Merkezin, egemen iktidarın hüküm sürdüğü sınırını geçip 'muhayyel Kürdistan'a girildiği, bu kampta karşılaşılan mekânsal göstergeler üzerin-

8 Kültürlerarasılık söylemiyle (Sarı, 2010) gündeme gelen Mardin, savaş sonrası dönemde (1999 sonrası) itibarını geri kazandırmak üzere kente atfedilen 'kozmpolitiklik' vurgusu (Biner, 2007) ve şiirsel (*poetic*) söylemlerle (Öktem, 2005), 'dinlerin bulunduğu, hoşgörünün kadim şehri' olarak anılır. Ne var ki Mardin, "ötekinin aşağılığını onaylamanın bir başka, belki de biraz daha ince ve kurnaz yolu" (Bauman, 2003: 18) olarak 'hoşgörü' maskesinin altında, çok kültürlülüğün sadece adını barındırır. O nedenle, burada Süryanilerin 'uysallaştırılmış', Kürtlerin 'ötekileştirilmiş' varlığına karşılık, devletin temsilcileri olarak Arap baskınlığını ve egemenliğini (Gürkaş, 2012) anlatmak üzere 'Arap Cumhuriyeti' nitelendirmesi yapılmaktadır.

den fark edilir. Kızıltepe'ye henüz girmeden, dolmuşta karşılaşılan görüntü dahi Kürt coğrafyasına geçildiğini hissettirir. Dolmuş mekânın dili, müziği, renkleri Kurmancîdir; Kızıltepe de hem sokak dilinde hem de kentsel göstergelerde Kürtçe konuşacaktır. BDP yerel yönetiminin, Kürt hareketini kısıtlayan siyasal kararları protesto ettiği panolarında, KCK soruşturmalarına tepkiyle 'Başkanımızı istiyoruz!' sloganlı afişlerin Kızıltepe'ye geleni karşıladığı, Uğur Kaymaz anıtının yer aldığı hastane kavşağıyla birlikte Kızıltepe'nin Kürtçe kentsel görüntüsü başlar. Kürtçe isimlerin yer aldığı sarı-kırmızı-yeşil renklerinin ağırlıklı olduğu, büyük puntolu tabelalarının sokak silüetinin en belirgin öğelerini oluşturduğu kentte, dilin mekâna olan hakimiyeti, onu 'Kürtlüğe' ve 'Kürdistan'a ait kılar. Bu anlamda eğitim dili olarak Kürtçenin kabul edilmesini savunan politik hareket, dilin yayıldığı alan üzerinden egemenliğini genişletmek ister. Konuşma pratiğinin oldukça geniş biçimde Kürtçenin üstünlük gösterdiği mekânda, aynı dilin okuma ve yazma konusunda geri kaldığı görülür. Bu nedenle anadilde eğitimin önemsendiği ilçede, tabelaların ve afişlerin özellikle Kürtçe olması, dilin kabullenilmesi ve gelişmesi sürecinde önemli bir araç ve göstergedir. Dilin ve renklerin mekânsal temsillerinin yanı sıra 1980 ve 1990'lı yıllarda verilen politik mücadelede kaybedilenler adına açılan parkların ve inşa edilen anıtların⁹ kentin nirengi noktalarını ve önemli açık alanlarını oluşturduğu görülür. 'Kutsal insanlar'ın ideolojik temsiller haline getirildiği, kentsel ve toplumsal belleğin göstergeleri, imgeleri olarak kent içinde yer verilen anı mekânları, olayların sürekli hatırlanmak üzere sergilendiği alanlara sabitlenirler. Bu, hem olayın ve kişinin indirgendiği hem de yeniden üretildiği bir duruma işaret eder. Sözgelimi, 'özgürlük meydanı' Kızıltepe'de Kürt hareketinin, mücadelesinin verildiği alanlardan biri olarak mekâna içkinleşirken, aynı zamanda protesto gösterilerine her mekân oluşunda yeniden inşa edilir. Bu meydanlar, parklar, sokaklar Kızıltepe'de, istisna halini üreten egemenin çıplak bıraktığı kamusal hayatları, tahakkümü altında tuttuğu, iktidarının gösteri mekânlarıdır aynı zamanda. Protesto ve anmalarda, biyopolitik kampın 'asayişini sağlayan polis, asker'in vicdanına kalan ölüm, 'olağanüstü halin kural haline geldiği' bu kentlerde 'havaya atılan gaz bombaları ve kurşunlarla' meşrulaştırılır. Bu türden 'mağlup' kamplara giriş vardır ama çıkış yoktur.

Kürt halk lideri Öcalan'ın 2013 yılı Newroz kutlamalarında, 'silahlı direniş sürecinden demokratik siyaset süreci'ne geçilmesine ve 'silahların susması' gerçeğine değindiği barış mektubuna kadar, son iki yılda oluşan birçok kritik eşikte (KCK tutuklamaları, tutukluların açlık grevleri, grev ve destek çadırları, gerilla cenazeleri ve taziye çadırları, sivil cumalar vd.) Kızıltepe'de kamusal mekânlarda gösteri ve eylemlerin vuku bulmasına karşılık, Mardin merkezde bu olayla-

9 Politik mekânı, kentsel mekânın simgesel üretimleri üzerinden anlattığı makalesinde Işık (2013), Kızıltepe'deki anıtların, parkların, meydanların, çadırların, halk evi ve eğitim destek evinin detaylı arka planlarına yer verir.

rın uzantısının yaşanmadığı görülür. Ailelerin teslim aldığı, defnedilmek üzere Kızıltepe'ye getirilen gerillaların cenaze törenlerinin Kürt mücadelesinin gösteri alanına dönüştüğü yollarda, sloganların atıldığı, sarı-kırmızı-yeşil renklerle sarılmış bedenlerin kalabalığı, Kızıltepe'nin politik kimlikle örülü varlığını anlatır. Hapishanelerde başlayan açlık grevleri, Kızıltepe'de kurulan destek ve grev çadırlarında devam eder. Esnafın uzlaşarak ya da ayak uydurmak zorunda kalarak kepenklerini kapattıkları eylemlerde, Kızıltepe'de sokaklar boşalıp gündelik hayat durur. Merkez ise, sınırlarını sürekli kontrol halinde tutarak yasa dışı eylemleri, protestoları, Kürt mücadelesini kendisinin dışında tutar. Bu nedenle de merkezde gündelik hayat, çevre yerleşimlere göre daha 'güvenli', durağan ve korunaklıdır. Diğer ilçelerde kutlanan siyasi gösteriler/günler burada kutlanırsa da kendisine aktif katılımcılar bulamaz. Bu, merkezde yaşayan 'yabancı'ların 'hayretle karşıladığı' durum, iki kampın siyaset sınırları üzerinden okunduğunda anlamlı hale gelir. Biri Kürtlerin, özgürlük ve demokrasi mücadelesi verdikleri, bu hususta çıplak kaldıkları biyopolitik kamptır; diğeri ise, bu 'tekensiz ve istisnai' hareketin 'şiddet ve terör' ekseninden ayrışmasının yanı sıra devletin güvenli sınırlarına kendisini kapattığı 'mutlu kamp'tır. O nedenle, birbirlerinin simetrik ikizleri olan bu kampların benzer pratikler ve benzer kamusalılıklar üretmeleri de beklenmemeli. Farklı pratikler ve kamusalılıklar üretmelerine rağmen iki kamp arasındaki en büyük ortak özellik, ikisinin de kendi politik geleceğinin dışında olanlara yer bırakmaması; siyasal kapanmalarla kendi sınırlarını ve egemenlik alanlarını tanımlamalarıdır. Merkezde, AKP yönetimindeki belediye¹⁰ ve diğer devlet otoriteleri, çoğunluğu aynı görüşteki halk ile uyum ve bütünlük içindedir. Muhalif seslerin ya da eleştirel görüşlerinin pek duyulmadığı merkez, belediye panolarında devlet aygıtının ve hükümetin desteklediği söylemlere yer vererek 'devletçi' yaklaşımın reklamını yapar. Kürt hareketinin yayıldığı, demokratik hareketi desteklediği birimleri barındırsa da merkezdeki siyasal kapanma ve egemen tavır, bu kampın ulus-devlet sınırlarının içinde yer aldığı açıkça beyan eder. Simetrisinde, yerel yönetimin BDP'nin elinde olduğu Kızıltepe'de de halk ve yerel otorite uyum içinde görünür. Belediyenin desteklediği, içinde bulunduğu ve yer açtığı eylemlere sıkça sahne olan kentsel mekânlar, kampın dışına, ulus-devletin egemenliğine karşı muhalif bir politika sergiler. Ne var ki burası da merkez gibi farklı siyasal düşüncelere ve pratiklere kapalıdır: BDP siyasetinin dışındaki söylemlere, özellikle de devlet eliyle yapılan önerilere, hizmetlere pek açık değildir. Her iki yerleşimin de çeşitliliği barındırmaması nedeniyle 'tüm vatandaşlara açık' bir kamusalılık üretmediği fark edilir. Tam da bu nedenle buralar artık kentler değil, kamplardır. Agamben'in dediği üzere, artık 'bugünün biyopolitik paradigması şehir değil, kamptır'. Bir başka deyişle, bugün artık devletlerin biyopolitik iktidarlarının herkesi kamplarda yaşayan bedenlere ya da sözlere indirgenmiş bireylere dönüştürdükleri söylenebi-

10 30 Mart 2014 yerel seçimleriyle merkez yönetim Artuklu İlçesi BDP yönetimine geçmiştir.

lir. Güneydoğu kampında, ortaya çıkan 'istisna Kürt' de ya olağanüstü halin za-yıflattığı, yıpratıldığı çıplak bedende ya da politik sözde, harekette gündeme gelir.

Sınırsal bir figür olarak istisna Kürt

Bir terimin üyeliği ve dahil edilmesi üzerinden anlatılan küme teorisini, siyasal düzleme aktaran Alain Badiou (1988, akt. Agamben, 2001: 37), üyeliğin toplumsal aidiyete, dahil olmanın ise üst yapıda (devlette) temsil edilmeye karşılık geldiği siyasal, toplumsal düzende, devlet ile bireyler arasındaki ilişkiyi açıklar: Badiou'ya göre hem bir topluma aidiyeti olan hem de devlette temsil edilenler 'normal', temsil edildikleri halde aidiyetleri olmayanlar 'çıkıntı' (ya da yumru), aidiyetleri olduğu halde temsil edilmeyenler ise 'münferit' (ya da yalnız, tekil) terimler-bireylerdir. Agamben (2001: 37), bu tabloda istisnanın yerini arar fakat istisnanın "Badiou'nun sisteminde dördüncü bir şahsiyet" yarattığına karar verir. Bu şahsiyet, çıkıntı ile münferit terimler arasındaki belirsizlik eşiğine yerleşen sınırsal figürdür. Bu durumda istisna, aidiyeti olduğu toplum tarafından temsil edilemeyen fakat temsil edildiği bütüne aidiyeti olmayandır; hem çıkıntı hem münferit olandır. Türkiye'deki istisna gruplarından biri olan Kürtler, hem Türkiye toplumuna üye olduğu halde temsil edilemeyen, 'sözü olmayan beden' olarak kölede, alt-orta sınıf 'işçi'de, 'kaçakçı'da ortaya çıkıyor hem de 'Türk' toplumuna aitliği, üyeliği olmadığı halde üst yapıya dışarıdan dahil olduğu, 'bedeni olmayan söz' olarak hayalette, 'terörist'te gündeme geliyor gibi görünmekte.¹¹ Egemenin (Türk Devlet iktidarının) istisna olduğuna kanaat getirdiği, 'kutsal insan' olarak ilan ettiği 'terörist' karşısında 'bütün insanlar egemen kesilirler'. Bu, onu yasak alanda tutmanın ve dışlamanın bir biçimidir. Köle ya da hayalet, 'kaçakçı' ya da 'terörist' olarak nitelenen Kürt, biyopolitik bedene indirgelediği çıplak hayatta yaşar. Terörist olarak Kürt, öldürülmesi ceza gerektirmeyen, kurban edilerek aşkınlaştırmayan nesnedir. Asker 'şehit' vatan için kurban olurken aşkınlaşır, dinsel alana taşınır. Şehidin cenaze töreniyle, kurbanlığı ilan edilerek, 'kutsal insan'ın katledilişinden ayrıştırılır. Tanrı katına çıkartılan şehit ülke topraklarının güvenliği ve bütünlüğü uğruna can vermiştir. Öte yandan, öldürülmesi ceza gerektirmeyen, avlanabilen, yasaklı kişi olarak 'terörist'in ölümü meşrudur; egemenin huzurunda cenaze töreni yapılarak 'kurban' katına çıkartılmaz. Ne var ki 'terörist' de başka biçimde 'kutsal insan' alanına çekilir. 'Gerilla cenazeleri'nde, 'Kürt mücadelesine kurban verilen kişi' olarak Kürt de 'kutsallık' cezasından arındırılır.

11 Diken ve Laustsen (2006), "The Camp" isimli makalelerinde Agamben'e atıfla özneyi bir imzayla, bir numarayla tanımlayan pasaportla, havaalanlarının temsiliyet makinaları olarak çalıştığı ve 'bedensiz sözler' (*word without body*) olarak temsili özneleri yeniden ürettiğini, öte yandan, aynı zamanda, 'agora'yı 'zoopolis'e dönüştüren havaalanlarının özneleri, biometrik gözetim teknolojilerinin bedene indirgelediğini, 'sözsüz bedenlere' (*body without word*) dönüştürdüğünü, hayalilik ile biyopolitika uçları arasında ara, geçiş mekânları olarak çalıştıklarını belirtirler. Havaalanlarında vuku bulan istisnai terim olarak 'yolcu'yu betimlerler.

Egemen iktidarın, Güneydoğu kampında, sözsüz bedenler olarak köleleştirdiği ‘kaçakçı’ların ölümüne karar verdiği Roboski katliamının ardından, hukuksal adaletin sağlanamamış olması –Hrant Dink cinayeti ve hukukun kapısında bekleyen daha nice ‘Dava’da olduğu gibi– Kafka’nın (1999) karakteri Joseph K.nin hukukun zaten açık olan kapısından bir türlü içeri girememesi durumunu hatırlatır. Ölümü meşrulaştıran ‘güvenlik’ söylemi, olağanüstü halin Roboski örneğinde olduğu gibi çeşitli uygulamalarla devam etmesine neden olurken, faillerinin Türkiye’deki hukuk düzeninde yıllarca süren, takip edilemeyen, yeterli kanıt bulunamayan mahkeme kararlarında cezasız kalması, izleyicileri de dava sahiplerini de sabitler. Durum ve sanıklar ortadadır ancak suç cezasız kalır. Muhafızları kıpırdayamaz hale getiren bu hal, olağanüstü halin normalleştirilmeye, cezasızlığın meşrulaştırılmaya çalışıldığı egemenlik anlayışıdır. ‘Kaçakçı ya da terörist olarak Kürt’ün istisna haline karar vererek onu hem hakimiyeti alanı içinde hem de hukukun güvenilir mevkii dışında tutan egemen iktidar, hangi canın yaşamayı hangi canın ölmeyi hak ettiğine karar verir. Hukukun kendisinin dışına ittiği, geçersizliğiyle geçerli olduğu tüm bu istisna hallerinde, açık kapının açarak içeri girilemeyen alanında,¹² ‘dava’yı da davanın sahiplerini de kapının önünde asılı bırakır.

Ne var ki, barış süreciyle başlayan gündemde, 2014 seçimleri sonrasında Güneydoğu sınır yerleşimlerindeki yerel yönetimlerde, kadın eş başkanlarıyla iktidara gelen BDP siyasetine ve hükümet ile Öcalan arasında geçen görüşmelere, anlaşmalara bakılarak biraz umuda ve iyimserliğe yer açılabilir. Bir anda gelen, sürekli ve istikrarlı bir barış sürecinden, kapsamlı demokratikleşmeden, büyük açılımlardan ve değişimlerden bahsetmek mümkün görünmüyor. Barış sürecinin dokunulmazlığından kurtulmuş, demokratikleşmiş bir kavram olarak ‘dünyevileştiği’ni dile getiren Üstündağ (2013), tüm şartların bir anda karşılanacağı, eşitleyici bir barış ortamı hayalinin gerçekleşmesinin bugünkü dünyada zor göründüğünü hatırlatır. Bir açıdan, yıllara yayılan sorunun/sürecin/savaşın yerini alan bir mekanizma olduğunu görmek olumlu bir işaret sayılabilir. Bu söylem, iyimser ve naif barış ve demokrasi inancını yıkasa da barışın da tıpkı gerilla eylemleri ve silahlı mücadelenin yarattığı savaş süreci gibi bir stratejiler paketi olduğunu akılda tutmak gerekir.

Sonuç yerine: Kürtler ve aşkın sınırlar

Diğer bütün siyasetler gibi Türkiye Cumhuriyeti siyaset tarihi de yarattığı ve ölüme terk ettiği ‘kutsal insan’ların tarihidir. ‘Öldürülmesi ceza gerektirmeyen ama kurban edilemeyen’, hem dünyevi hem dinsel alandan dışlanmış ‘kutsal in-

12 “Zaten açık olan şeyler insanı kıpırdayamaz hale getirir. Taşralı adam giremiyor, çünkü zaten açık olan bir şeye girmek ontolojik olarak imkânsızdır”. Massimo Cacciari’nin *Dava* ya dair yorumudur (akt. Agamben, 2001: 71).

san'ların yok edildiği topraklar ise geride kalanların toplumsal belleğine yerleşmiş olay, kabul ve söylemlerle inşa ettikleri 'öfke ve kızgınlık coğrafyaları'dır. Egemenin çifte istisna alanında bıraktığı, avlayarak vahşi ölüm ile cezalandırdığı 'homo sacer' dilsizdir; her hikayede susar. Fakat onun yok edilmesine öfke duyanlar konuşmaya ve isyan etmeye devam ederler. O halde, 'kutsal insan'ların ölüm alanında, biyopolitik kamplarında yaşayanlar bugün ne derler? Öyle görünüyor ki Türkiye'de bu topluluklardan sadece birisi olarak Kürtler, çıplaklaştırılmış hayatlarının indirgenmiş, tutsak alanından çıkma mücadelesi ile özgürlük ve barış sürecinde biyopolitik nesneden hak talep eden, aktif siyaset yapan 'sözün bedenlere' dönüşmekte. 'Etnik öteki'den kimlik mücadelesi veren vatandaşa geçme yolunda verdikleri mücadelede, 2000'li yıllarda, önceki yıllardan daha belirgin biçimde Türkiye siyaseti içinde temsil edilmekte.

Agamben kutsal bilginin, bedeninin, varlığın dünyevileştirilerek özgürleşeceğini ancak o zaman kutsal olanın aşkın gücünün alt edilebileceğini dile getirir. Bilgi, aşkın alanından çıkartılıp içkin düzlemde yeniden temellük edildiğinde, egemenin iktidarı, iktidar olmaktan çıkacaktır. Bu anlamda, barış sürecinin dünyevileşmesi, 'Kürt sorunu' olarak nitelendirilen katı meselenin ya da 'hoşnutsuzluğun' da tartışmaya açılmasını, demokratikleşmesini sağlamakta. Bu aynı zamanda akla, aşkın kurumlar olarak ulus-devlet sınırlarının da çözülebileceği, normalleşebileceği bir barış sürecini getirir fakat egemenliğin aşkın göstergeleri olan devlet sınırlarının dünyevi alana çekilmesinin, devletin egemenlik alanından, iktidarından vazgeçmesi anlamına geleceğinden dolayı tartışmaya açılmamaktadır. Ne var ki sınırlarını ve dolayısıyla kendi hükümdarlık alanını koruma, sabit tutma kararlılığındaki devlet, Kürt hareketinin, yasak alanı ihlal ettiği her durumda sarsılır. Sınır ihlali ya da yasak alanda tutulan Kürtlerin izinsiz her geçişi, sınırları dünyevi alana çeker, aşkınlığını bozar. Devlet ise bu duruma olağanüstü hali yeniden ve yeniden üreterek, sınırlarda kendisini hatırlatarak karşılık verir. İktidar, alanını tekrar tanımlar ve gücünü hatırlatır. Fakat egemen iktidarın söz geçiremediği bir durum vardır: Toplumsal belleğin, 'mülkiyet ve vatan' sınırı tanımayan, gerektiğinde sınırları yeniden düzenleyen hali. Bu anlamda, sınırlar, aşkın izlerini yitireli epey zaman olmuş gibi görünüyor.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2001) *Kutsal İnsan Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, çev: Türkmen, İ., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Agamben, G. (2011) *The Kingdom and The Glory*, Stanford University Press, California.
- Akkoç, D. A. (2009) "Biyosiyaset Perspektifinden Kürt Sorununa Kısa Bir Yaklaşım", *Birikim*, Kürt Sorunu, 09 Haziran 2009, <<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale>>
- Atlı, M. (2013) "Kürtler: İmkan ve Sorunsal Olarak Mekan, Mimarlık, Kent Tarih", *Arredamento Mimarlık*, 269: 66-67.
- Ayata, B. ve Yükerker, D. (2007) "Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler", *Birikim*, 213: 47-60.

- Aydın, S., Emirođlu, K., Özel, O. ve Ünsal, S. (2001) *Mardin Cemaat Aşiret Devlet*, Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2003) *Modernite ve Müphemlik*, çev. Türkmen, İ., Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Biner, Z. Ö. (2007) "Retrieving the Dignity of a Cosmopolitan City: Contested Perspectives on Rights, Culture and Ethnicity in Mardin", *New Perspectives on Turkey*, 37: 31-58.
- Brown, W. (2010) *Walled States, Waning Sovereignty*, Zone Books, New York.
- Diken, B. ve Laustsen, C.B. (2006) "The camp", *Geogr. Ann.*, 88 B (4): 443-452.
- Diken, B. ve Laustsen C. B. (2005) *The Culture of Exception Sociology Facing the Camp*, Routledge, Londra ve New York.
- Foucault, M. (1992) *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Kılıçbay, M. A., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gambetti, Z. (2012) "Foucault'dan Agamben'e Olağanüstü Halin Sıradanlığına Dair Bir Yanıt Denemesi", *Cogito*, 70-71: 1-18.
- İşık, P. (2013) "Politik Mekanlar Olarak Kızıltepe", *Arredamento Mimarlık*, 269: 77-80.
- Kafka, F. (2009) *Dava*, Can Yayınları, İstanbul.
- Kaya, A. (2009) *Türkiye'de İç Göçler Bütünleşme mi Geri Dönüş mü?*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kurban, D. ve Yeğen, M. (der.) (2012) *Adaletin Kiyısında: Zorunlu Göç Sonrasında Devletin Kiyısında*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Kurban, D., Yüksek, D., Çelik, A.B., Ünal, T. ve Aker, T. (der.) (2008) *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Lemke, T. (2012) *Biyopolitika*, çev. Özmağas, U., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öktem, K. (2005) "Faces of the city: Poetic, mediagenic and traumatic images of a multicultural city in Southeast Turkey", *Cities*, 22(3): 241-253.
- Saraçođulu, C. (2011) *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sarı, E. (2010) "The Construction of Cultural Boundaries and Identities in Intercultural Communication: The Case of Mardin as a Multicultural City", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2): 37-62.
- Schmitt, C. (2002) *Siyasi İlahiyat*, çev. Zeybekođlu, E., Dost Kitabevi, Ankara.
- Tuncer Gürkaş, E. (2013) "İki Kutup: Mardin Merkez ve Kızıltepe", *Arredamento Mimarlık*, 269: 72-76.
- Tuncer Gürkaş, E. (2012) "Mardin İzlenim Notları: Varsayımlar versus Yüzleşmeler", *Arredamento Mimarlık*, 252: 103-111.
- Üstündağ, N. (2013) "Dünyada ve Türkiye'de Barış Süreçleri I", *Özgür Gündem*, 08 Nisan 2013, <<http://www.ozgur-gundem.com>>
- Yeğen, M. (2009) "Müstakbel Türk'ten Söзде Vatandaşı: Cumhuriyet ve Kürtler Söyleşisi", *Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi*, 23 Mayıs 2009, <http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html>